

Charlotte Fabech & Jytte Ringtved

Gemt, glemt, men endnu ikke forsvundet. Forhistorien i landskabet

Efter isens tilbagetrækning for 15.000 år siden og menneskets gradvise indvandring har aktørerne i landskabets udvikling været såvel naturkræfterne som menneskene. Det lange forløb giver sig til kende i dag i det åbne land der, på trods af tiltagende reguleringer og indgreb, stadig kan illustrere denne historie. Det danske rige går 1000-årigt tilbage, og før dette kan vi følge en lang proces mod rigets samling. Ikke sært at historien nyder stor offentlig interesse, og at forhistorien, arkæologien, har en ganske særlig bevågenhed blandt befolkningen. Selvom også Danmark har ændret grænser gennem tiderne, er det få nuværende lande der på samme enstrengede vis og med samme tidsdybde kan skue tilbage på et folkets og landets historie.

Identifikationen har fået næring af fund af oldsager og monumenter fra disse fjerne tider. Den kan også støttes af strukturer i det åbne land hvor stor træghed kendetegner visse dele af landudnyttelsen. Med dette i tankerne må man undre sig over det meget forenkledede billede der ofte gives af udviklingen i de agrare landskaber. Her møder vi et *dengang og nu perspektiv* hvor det moderne landskab sættes mod det traditionelle – en opdeling der støttes af en etnologisk og økologisk synsvinkel hvor nutidens natursløseri og monokulturistiske landbrug sættes op mod et ofte romantiseret førindustrielt landbrug – men hvor det som ved første øjekast ser ud som gammeldags og oprindeligt, ofte ved en nærmere analyse viser sig at tilhøre et af de allerseneste trin i agrarhistorien – ofte 1800-tallet snarere end lange bondetraditioner.¹ I dette

---

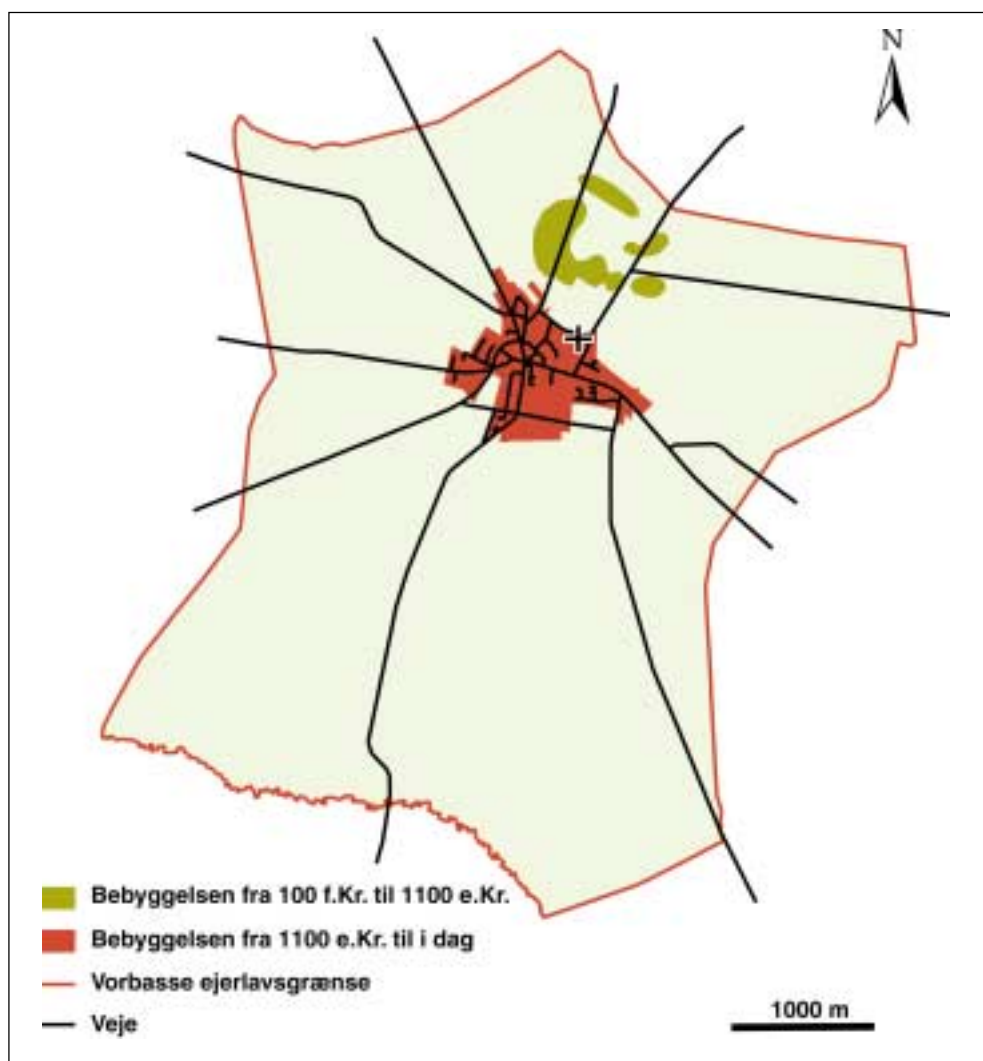
1. Mats Widgren, 'Landskap eller objekt: Kring kulturminnesvårdens problem at hantera landskapets historia', Jan Brendalmo, Michael Jones, Kenneth Olwig & Mats Widgren, *Landskapet som historie*, NIKU Temahefter 4, Oslo, 1997, s. 5-16, her s. 14.

traditionelle landskab optræder tidligere tiders kulturspor som relikter der nok viser at landskabet har haft en lang og måske glørværdig fortid, men de optræder uden kontekst som en staffage til idyllen. Baggrunden for dette syn er en ofte set opfattelse af at vores nuværende landskab er opstået ved udskiftningen i 1700-tallet og den deraf følgende udflytning af gårdene fra landsbyerne, samt at dette repræsenterer en diskontinuerlig udvikling.

En lignende tærskel der synes mentalt vanskelig at overskride befinder sig i tidlig middelalder.² Her møder vi landsbyen med stenkirke, sædvanligvis stående til i dag, men dengang nyplaceret på lokaliteten. Over for dette bebyggelsesbillede står indtrykket af at jernalderens landsbyer forud herfor flyttede rundt nærmest på må og få, hvilket har medført at man ser skiftet fra den 'mobile' landsby til kirkelandsbyen som et totalt brud i bebyggelsesstrukturen. Opfattelsen af brud kan have været forstærket af den samtidige kristianisering og sogneinddeling hvor landsbyernes faste placering inden for sognet ses som et systemskifte. Men dette står i kontrast til vor faktiske viden; der eksisterer nu gode belæg for den strukturelle og funktionelle kontinuitet mellem de forhistoriske landsbyer og kirkelandsbyerne (fig. 1).³

Jernalderens bebyggelsesudvikling kan beskrives som samfund i stadig udvikling og vækst. Bebyggelserne udviser en lang stedskontinuitet, og det er ikke ualmindeligt at de forbliver op til 200 år på samme beliggenhed. Når de flyttes er det kun nogle hundrede meter, og det sker inden for et mindre område, nemlig det område der i historisk tid kaldes ejerlavet.⁴ At tale om et brud mellem jernalderens og middelalderens landsbyer virker således overdrevet. I

-
2. Eksempelvis Vivian Etting, 'Landskabsbilleder: 1200-tallet, 1600-tallet, 1800-tallet og i dag' (tegninger ved Beth Beyerholm & Poul Juul), Vivian Etting, red., *På opdagelse i Kulturlandskabet*, udgivet i samarbejde med Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, København 1995, s. 59-67, her s. 59. Jvf. Ulf Näsman, 'Landskabsudvikling i 6000 år', *Det Agrare Landskab i Danmark*. Foredrag fra seminar 1, 1. og 2. oktober 1997, Middelfart KursusCenter, udgivet af Forskningsrådene, 1997, s. 52-61, her s. 53ff.
  3. Erland Porsmose, 'Landbebyggelsen', Steen Hvass & Birger Storgaard, red., *Da klinger i Muld. . . 25 års arkæologi i Danmark*, Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab/Jysk Arkæologisk Selskab, 1993, s. 264-67 og Mats Riddersporre, 'Retrospective analysis of 18th century landscape – An interdisciplinary approach with archaeological perspectives', L. Larsson et al. (red.), *The Archaeology of the Cultural Landscape*, Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4. N 19, 1992, s. 492-493.
  4. Steen Hvass, 'Oldtidens bebyggelse og kulturlandskabet i dag', Vivian Etting, red., *På opdagelse i Kulturlandskabet*, udgivet i samarbejde med Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, København 1995, s. 13-31, her s. 27.

Figur 1. Vorbasse ejerlav med nuværende landsby og romansk kirke. På markerne nord for landsbyen er udgravet flere ældre bebyggelser der med 1-300 års mellemrum flyttes inden for det markerede område. Bebyggelsen forlægges omkring 1100 til det nuværende Vorbasse. Den uændrede toftestruktur viser at der er tale om en og samme bebyggelse. Tegning: Claus Dam.

stedet kan situationen jævnføres med udskiftningen af vore landsbyer omkring 1800 hvor et stort antal gårde udflyttedes fra landsbyerne, men forblev inden for samme ejerlav. Der er således ikke tale om ét brud, men om flere radikale omstruktureringer, samt at hver tidsepoke og samfundssystem har sat

sine spor i landskabets organisation. Et meget stort antal af de historisk kendte landsbyer har således deres rod tilbage i jernalderen. Det samme gælder kommunikationslinier, varslingsystemer etc.

Kulturlandskab og kulturmiljø

I et tværfagligt forskningsprogram som Foranderlige Landskaber er det af stor betydning at afklare om de anvendte begreber har samme betydningsindhold i de forskellige fag. Begrebsafklaringen er også vigtig for at gøre resultaterne operationelle for andre, og i det konkrete tilfælde har programmet en eksplicit strategisk målsætning, og dets resultater skal kunne anvendes i arealforvaltningen.

Kulturlandskab og kulturmiljø er to helt centrale begreber i forskningsfeltet landskabshistorie og arealforvaltning. For begge gælder at de er vanskelige at håndtere. Begreberne har i de sidste årtier i langt højere grad været del af den norske og svenske miljødebat end den danske. Derfor finder vi også her bedre tilnærmelser til en begrebsafklaring. Skandinaviske forskere har dog ikke undladt at påpege at det er et ubegrundet håb at tro at man ved sammensætningen af to så uklare begreber, som henholdsvis kultur og landskab samt kultur og miljø, opnår et tredje sæt entydige begreber.⁵ Forsøget må dog nødvendigvis gøres, hvis vi skal forstå hvorledes et kulturmiljø adskiller sig fra et kulturminde, hvorledes landskabsforskning adskiller sig fra bebyggelsesforskning, og hvorledes kulturhistoriske interesser nu skifter fokus fra enkeltelementer til helheder.

Kulturlandskab får sit betydningsindhold i modsætningen til begrebet naturlandskab. Tilsammen danner de overordnet set det uspecificerede 'landskab'. Åbenlyst problematisk i forhold hertil er at forstå at ikke meget i et område som det danske, der har været beboet gennem tusinder af år, er natur i ren forstand. Om ikke menneskeskabt så er dog det meste af det vi ser i land-

---

5. Stig Welinder, *Miljö, kultur och kulturmiljö*, Stockholm 1993, s. 49ff., Jan Brendalmo, 'Kultur som konsumvare. Er begrepet kulturlandskap et egnet begrep i kulturhistorisk forskning, formidling og forvaltning av kulturminner?' Jan Brendalmo, Michael Jones, Kenneth Olwig & Mats Widgren, *Landskapet som historie*, NIKU Temahefter 4, Oslo, 1997, s. 32-43, her s. 33f., Mats Widgren, *Op.cit.*, her s. 9.

skabet i dag menneskepåvirket: ikke alene bygninger, veje, havne, monumenter etc., men også udlægningen af landskabet i skov og åbent land, mulddannelsen, floraen og faunaen, hydrologien, kystforløbet etc. Rent naturskabte fænomener er vel stort set kun undergrundens geologi og topografi. En plante er således i princippet nok 'natur', men dens tilstedeværelse, dens hyppighed og/eller dens habitat har højst sandsynligt sin baggrund i menneskets lange udnyttelse af landskabet. Såvel landskabet i sig selv som de rent menneskeskabte spor er altså af kulturhistorisk betydning.

Vedrørende kulturmiljøbegrebet kom dette på den politiske dagsorden i 1996 med inddragelsen af kulturmiljøet som den såkaldt 3. dimension i miljøpolitikken ved siden af forureningsbekæmpelse og naturbeskyttelse.⁶ Skov- og Naturstyrelsen opstillede derefter en foreløbig definition for det videre arbejde med at implementere dette begreb i forvaltningen. Definitionen lyder: *Et kulturmiljø er et afgrænset geografisk område, som ved sin fremtræden afspejler væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling.*⁷ Dette er i alle henseender en vid formulering. Når kulturmiljøet karakteriseres ved at finde sig inden for 'et afgrænset geografisk område', tænkes formentlig i relativt lille målestok. Men relationer mellem menneskeskabte træk indbyrdes og mellem disse og landskabet kan findes på mange niveauer, også nogle på landsdelsniveau eller derover. Jo tættere på nyere tid vi kommer, og i jo mindre grad samfundet udgøres af selvforsynende hushold, jo synligere bliver dette. Men selv fra de ældste tider kan vi søge sådanne træk.

Ser vi på det sidste led i definitionen, at kulturmiljøet skal afspejle 'væsentlige træk i samfundsudviklingen', bliver sagen ikke lettere. Dels er det i sagens natur åbent for diskussion hvad der tillægges særlig vægt i samfundsudviklingen. Dernæst må man gøre sig klart at synet på dette ændrer sig med tid. Nogle perioders historiesyn har således særlig vægt på økonomi, teknologi og produktion, andre fokuserer f.eks. på stormanden, individualisten og entreprenøren som incitament til udviklingen. Nyt kildemateriale kommer lejlighedsvist også til og giver ændrede forudsætninger for historieopfattelsen. Begrebet kulturmiljø er således en situationsbestemt størrelse, afhængig af en

---

6. Miljø- og Energiministeriet, *Redegørelse om kulturmiljøet*, fremlagt for Folketinget 17. januar 1996.

7. Vivian Etting & Per Grau Møller, red., *De kulturhistoriske interesser i landskabet. Kulturhistorien i planlægningen*, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1997, s. 11.

given problemstilling og variabel over tid. Indlejret i 'træk i samfundsudviklingen' er også det tidligere omtalte skisma mellem kultur og natur, mellem det menneskeskabte og det menneskepåvirkede.

Hvor vanskeligt kulturmiljøbegrebet end kan være at gøre operationelt, er dets introduktion dog belejligt. Den politiske og forvaltningsmæssige fokus på bredere sammenhænge modsvares nemlig af at den arkæologiske landskabsforskning til samme tid er blevet optaget af at søge helheder i landskabet.⁸ I dette ligger erkendelsen af at menneskene, som nævnt, har præget landskabet over en bred front. Kulturmiljøet er derfor en velkommen faglig udfordring også for forskningen.

Arkæologisk landskabsanalyse

Arkæologisk landskabsforskning har endnu ikke en fastlagt metodik. Flere steder i Norden har der dog været foretaget undersøgelser som peger på en farbar vej frem.⁹ Det drejer sig om undersøgelser der integrerer arkæologi med geografiske tilgange hentet fra kulturgeografien og moderne fysisk planlægning. Det første forsøg på at formulere et begrebsapparat og en metodik er gennemført af Terje Gansum, Gro B. Jerpåsen og Christian Keller i bogen 'Arkeologisk landskabsanalyse med visuelle metoder', Stavanger 1997. Denne bygger for landskabsanalysens vedkommende i det væsentlig-

---

8. Charlotte Fabech, Steen Hvass, Ulf Näsman & Jytte Ringtved, "Settlement and Landscape" – a presentation of a research programme and a conference', Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, red., *Settlement and Landscape, Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*, Jutland Archaeological Society, 1999 s. 13-28.

9. Eksempelvis Stig Welinder, *Op.cit.*, Gro B. Jerpåsen, 'Arkeologiske landskapsrom i Borre', J. I. Hansen & K. Bjerva, red., *Fra hammer til kors. 1000 år med kristendom. Brytningstid i Viken*, Borre Historielag, Schibsted, 1994, s. 86-94, Christian Keller, 'Noen tanker om Borrehaugenes beliggenhet', J. I. Hansen & K. Bjerva, red., *Ibid.*, s. 95-102, Charlotte Fabech, & Jytte Ringtved, 'Vikingetidens Vestlimfjord – en fjern afkrog eller et vigtigt farled?', Jørgen Lund & Jytte Ringtved, red., *Kort- og råstofstudier omkring Limfjorden*, Limfjordsprojektet, Rapport nr. 6, 1993, s. 63-83, Mats Riddersporre, 'Lantmäterihandlingar, runstenar och huvudgårdar. Några kommentarer och spekulationer i ett lokalt geografiskt perspektiv', H. Andersson & M. Anglert, red., *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid*, Lund Studies in Medieval Archaeology 5, Stockholm, 1989, s. 135-144.

ste på arkitekten Kevin Lynch's bog: 'The image of the city'.¹⁰ Dette er et udmærket første skridt på vejen med angivelse af enkle, generelle principper for en analyse. I det følgende skal vi kort referere de norske forfatters fremlagte metodik hvis grundlag vi er enige i. Af flere konkrete landskabsstudier fra 1990'erne vil det fremgå at vi har udviklet en lignende rumlig analyse og anvendt denne i undersøgelser der dækker forskellige egne af Sydsandinavien.¹¹

-
10. Kevin Lynch, *The image of the city*, MIT Press, Udgivet første gang 1960.
  11. Charlotte Fabech, 'Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. Offerfund som kilde til jernalderens samfundsforhold', Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, red., *Samfundsorganisation og Regional Variation*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter bd. XXVII, 1991, s. 283-303, Charlotte Fabech, 'Skåne – et kulturelt og geografisk grænseland i yngre jernalder og i nutiden', *Tor* 25, 1994, s. 201-245, Charlotte Fabech, 'Reading Society from the Cultural Landscape. South Scandinavia between Sacral and Political Power', P. O. Nielsen et al., red., *The Archaeology of Gudme and Lundeborg*, Arkæologiske Studier vol. X, 1994, s. 169-183, Charlotte Fabech, 'Slöinge i perspektiv', J. Callmer & E. Rosengren, red., »... gick Grendel att söka det höga huset...« *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*, Halmstad 1997 (= Hallands Läns museers Skriftserie 9/GOTARC C: Arkeologiska Skrifter 17), s. 145-160, Charlotte Fabech, 'Kult og samfund i yngre jernalder – Ravlunda som eksempel', L. Larsson & B. Hårdh, red., *Centrala platser – Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under järnaldern*, Lund 1998 (= Acta Archaeologica Lundensia, Ser. altera in 8°). s. 147-163, Charlotte Fabech, 'Fra offer til boplads – nyt perspektiv på gamle fund', Arnfrid Opedal, red., *Blekka til Bjørn. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-års dagen*, Stavanger Museum 1999, s. 239-248, Charlotte Fabech, 'Organising the Landscape. A matter of Production, Power, and Religion', T. Dickinson & D. Griffiths, red., *Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History 10*, Oxford University Committee for Archaeology. Oxford, 1999, s. 37-47. Charlotte Fabech, 'Centrality in Sites and Landscapes', Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, red., *Settlement and Landscape*, *Op.cit.*, s. 455-473, Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, 'Magtens geografi i Sydsandinavien – om kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmønster', Heid Gjøstein Resi, red., *Produksjon og samfunn. Om erverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. årtusen e.Kr.*, (2. nordiske jernaldersymposium Granavolden Gjøstgiveri 7.-10. mai 1992), Universitetets Oldsaksamling, *Varia* 30, Oslo 1995, s. 11-13, Jytte Ringtved, 'Fremmede genstande på Sejlflodgravpladsen, Nordjylland. Importens lokale kontekst', Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, red., *Samfundsorganisation*, *Op. cit.*, s. 47-73, Jytte Ringtved, 'The Geography of Power: South Scandinavia before the Danish Kingdom', Tania Dickinson & David Griffiths, red., *Op. cit.*, s. 49-63, Jytte Ringtved, 'Landbo og fjordbo – regionale betragtninger om Limfjordsområdet', Jørgen Lund & Jytte Ringtved, red., *Op.cit.*, s. 39-83, Jytte Ringtved, 'Settlement Organisation in a Time of War and Conflict', Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, red., *Settlement and Landscape*. *Op.cit.*, s. 361-381.

Fra arkæologisk side kræver afgrænsning af kulturmiljøer en vurdering af landskabet. Dette vil i første omgang give en beskrivelse af den arkæologiske struktur i området. Dette drejer sig i princippet om en gennemgang af

- hele det arkæologiske kildemateriale der er kendt fra området samt hvilket betydningsindhold det tilskrives
- sammenhænge mellem kildematerialets forskellige elementer
- relationerne mellem kilderne og forskellige landskabsformationer
- de kronologiske forhold

Et vigtigt tillæg til de rent arkæologiske kilder er stednavnenes vidnesbyrd. De ældste navne, der rækker tilbage i 1 årt. e.Kr., bærer vigtige informationer om religiøse og samfundsorganisatoriske forhold samt om landskabet og vegetationens udseende.¹²

De relativt enkle relationer der først søges mellem kulturhistorien og landskabsformationerne relaterer sig sædvanligvis til jordbundens beskaffenhed, nærhed til ressourcer, klima etc. Dette er et udtryk for at alt andet lige vil man søge at bosætte sig så nært som muligt ved den ressource der bærer ens hovederhverv, særligt udtalt naturligt i de forhistoriske og tidligt historiske samfund med deres primitive transportteknologi. Ofte vil man se arkæologer stille sig tilfreds med at påvise denne type af sammenhæng mellem bebyggelse og landskab. Men derved får man ikke indblik i den overordnede måde hvorpå samfund indretter sig i deres omgivelser. Der er ingen tvivl om at mennesker 'befolker' et landskab med navne, fortællinger og hændelser og på denne måde konstruerer et beboelsesrum i overensstemmelse med deres verdensopfattelse. I forhold til dette anlægges også forskellige kulturelementer så som grave, helligpladser, offersteder etc., ligesom det kan være udslagsgivende ved konkret valg af bosted, når flere muligheder er økonomisk set ligestillede eller i hvert fald mulige. Her må overvejes forhold som: bevidst eksponeret beliggenhed af kulturelementer, skjult beliggenhed, dominerende placering, visibilitet, afstand og nærhed – og i forhold til hvad. Som også fremhævet af Gansum, Jerpåsen & Keller spiller det i denne sammenhæng ingen rolle om kul-

---

12. Stefan Brink, 'Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Pre-study of the Central Place', *Tor* 28, 1996, Stefan Brink, 'Political and Social Structures in Early Scandinavia 2. Aspects of Space and Territoriality – The Settlement District', *Tor* 29, 1997.

turminderne er synlige eller ej; kulturminderne som ligger skjult under mark-overfladen er også en del af den arkæologiske struktur.¹³ Det visuelle samspil mellem f.eks. en stenalderboplads med udsigt over en bugt er derfor i denne sammenhæng ligeså vigtig som samspillet mellem en gravhøj og et dyrkningsområde.

Hvorledes indretningen af landskabet udmøntes i konkrete tilfælde hænger nøje sammen med lokaltopografien. Det visuelle – oplevelsen af landskabet – bliver derved en relevant variabel. Det komplekse samspil mellem samfund og landskab bør derfor også studeres ved en visuel analyse. Denne må tage udgangspunkt i kulturminderne og omfatte landskabets

- rum
- grænser
- bevægelseslinier (kommunikation)
- knudepunkter
- landmærker (orienteringspunkter)

Den rumlige indsigt øger den historiske forståelse af såvel helheden som de enkelte elementers betydning. Det er vigtigt at gøre opmærksom på at der ikke er ét rum, én bevægelseslinie etc., men at der kan være et sæt rumlige strukturer der forholder sig til et lokalområde (et produktionsfællesskab, en bygd el. lign.), andre der er udtryk for relationerne i en region (f.eks. med et hierarki af knudepunkter som byer eller centralsteder) eller i et område større end regionen.

Den visuelle landskabsanalyse er stærkt subjektiv og i højeste grad afhængig af historisk indsigt. Allerede i udvælgelsen af det vi inddrager i analysen bliver dette tydeligt. Landskabet er jo i princippet alt inden for et givent område, men det er vigtigt at gøre sig klart at det der er os ukendt i høj grad også forbliver usynligt. Det erkendes ikke. Et menneske kan ikke forholde sig til alt det der ligger uden for dets viden og fatteevne. At forstå noget er at reducere det og sætte det ind i en kendt forståelsesramme. Af alt det som er til stede i et landskab udvælger man altid nogle elementer og fravælger andre, og det er dette udvalgte eller reducerede landskab man forholder sig til. Landskabet i sig selv må således siges at være en subjektiv konstruktion.

---

13. Terje Gansum, Gro B. Jerpåsen & Christian Keller, *Arkeologisk landskabsanalyse med visuelle metoder*, AmS-Varia 28, Arkeologisk museum i Stavanger, 1997, s. 23.

Ud over reduktionen i hvilke elementer man lægger mærke til hænger landskabsforståelsen også sammen med hvorledes man tolker disse elementer. Denne tillægning af meningsindhold hviler på en historisk indsigt, et kendskab til bagvedliggende kulturelle strukturer. Man kan således sige at der er tre komponenter i opfattelsen af omgivelserne:

- identificering – udskillelsen af et objekt fra omgivelserne
- struktur – objektets rumlige forhold til andre elementer
- meningsindhold – objektets indpasning i en forståelse af omgivelserne

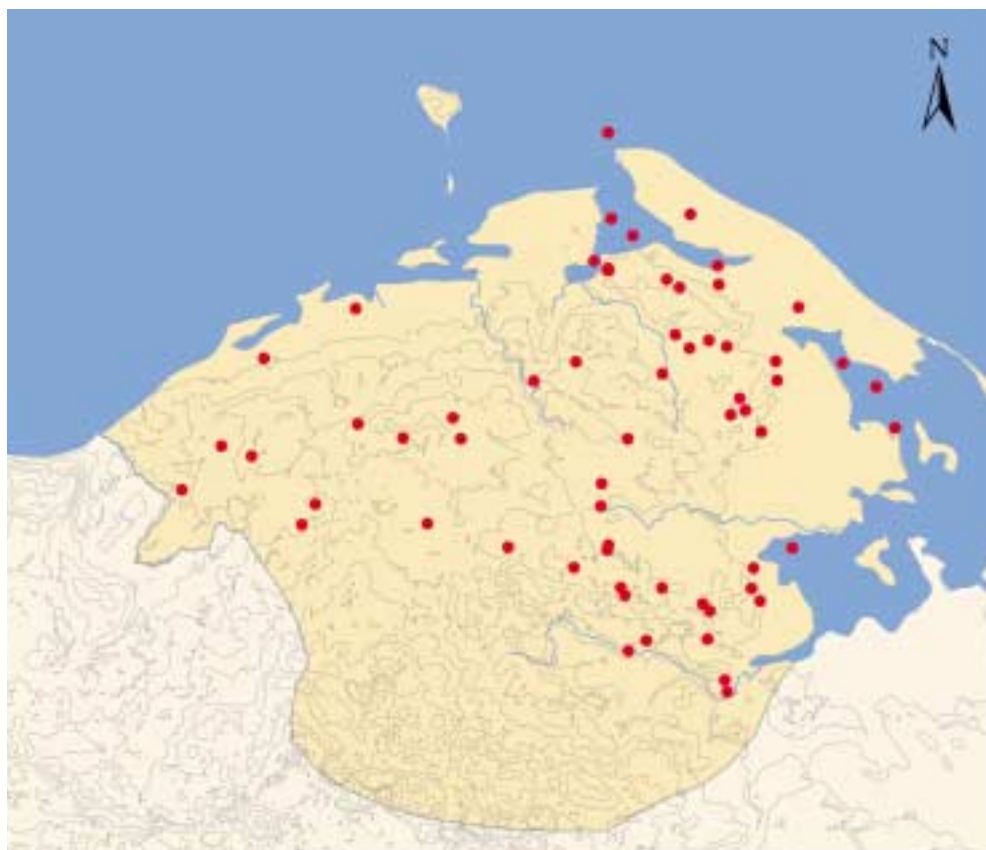
Nordfyn – et eksempel

Det er let nok at sige at det vi forstår ved kulturmiljø ikke indebærer en fokusering på enkeltpunkter, at vi ikke vil indføre kulturbeskyttelse i en efterliggning af naturbeskyttelse og erstatte fredning af orkidéer med fredning af vandtårne, klokkefrøer med bådehuse og fugle med frysehuse. Noget andet er hvordan vi gør det. Her må vi indrømme at vi står famlende, at vi kun lige er begyndt. Kulturmiljøbegrebet fungerer i dag primært i politiske programmerklæringer hvor hensigten er at vise at de kulturelle aspekter i et landskab har større betydning end man har villet se. Men i den konkrete forvaltning af landskabet og den brugerrettede forskning må vi udvikle begreber og metoder tilpasset landskabets historiske og kulturelle indhold og siden forholde dette til kulturmiljøbegrebet.¹⁴ I det følgende eksempel fra Nordfyn har vi forsøgt at vise nogle arbejdsmåder til at sammenstille forskellige enkeltelementer og få helheder frem, – helheder, der kan indicere hvor vi kan finde endnu skjulte anlæg, men også forklare hvorfor visse elementer/foretelser synes at optræde sammen.

Betragter vi området i det første årtusinde ser vi at de arkæologiske fund ligger jævnt spredt over det meste af området – kun den sydligste del af bygden synes fundtom (fig. 2). Det er alene på baggrund af de arkæologiske funds fordeling vanskeligt at sige noget specifikt om udnyttelsen og organiseringen af landskabet. Skal det lykkes må vi ud fra et kendskab til landskabets udformning og jernalderens bebyggelsesformer og -strukturer lede efter indikationer på bebyggelser med særlige funktioner og betydning.

---

14. Mats Widgren, *Op.cit.*, her s. 9.

Figur 2. Fund fra yngre jernalder på Nordfyn. Kystlinien følger opmålingen på Videnskabernes Selskabs Kort, ca. år 1800. Kort: Claus Dam.

I Danmark blev bebyggelsesmønsteret i det 1. årtusinde i en årrække beskrevet med udgangspunkt i en række typelokaliteter som f.eks. Grøntoft, Hodde og Vorbasse.¹⁵ Det var historien om de velorganiserede bebyggelser, ofte med et enkelt, noget større gårdsanlæg, der igennem århundreder flyttede sig inden for et mindre område. Beliggenheden nær ager og eng hørte med til dette standardbillede. Enkeltgårde var ikke ukendte, men optrådte ganske fåtalligt. De

---

15. Jørgen Jensen, *Oldtidens samfund. Tiden indtil år 800. Dansk social historie 1*, København, 1979, s. 190-208, Lone Hvass, *Jernalderen 1. Landsbyen og samfundet*, Danmarkshistorien, Forlaget Sesam, København, 1980, s. 19ff.

sås som en tilpasning til et opdelt landskab hvor et mindre bebyggelsesområde ikke var bæredygtigt for en landsby. Dette billede har de senere år vist sig at være langt mere økonomisk og socialt differentieret.

At vi i dag ser mere nuanceret på forholdet mellem bebyggelse og landskab fra 200-tallet og frem til middelalderen (yngre jernalder) skyldes bl.a. nye undersøgelser og fund, men også at gamle fund ses i nyt perspektiv. Tidligere antog man f.eks. at løsfundne smykker og våbentilbehør fra tør bund stammede fra forstyrrede grave eller skattenedlægninger. De mange nye løsfund af bronze, sølv og guld som amatørarkæologer finder med metaldetektorer i Danmark i disse år stammer hovedsageligt fra bopladser, så i dag ved vi at hovedparten af fundene faktisk repræsenterer bebyggelser. En del af disse bebyggelser er særligt metalrige og har haft en overordnet betydning og funktion – vi kalder dem centralpladser. I midten af jernalderen er et usædvanligt guldfund en god indikator på en sådan plads. Noget generaliseret kan man sige at guldfundenes udbredelse tegner magtens landskab under folkevantringstid på samme måde som kirker, hovedgårde og kongsgårde viser magtens geografi i middelalderen. Rige grave, runesten og sølvskatte viser de tilsvarende forhold i vikingetid.¹⁶

Hvilke funktioner har magthaverne på de forskellige centrale bebyggelser udøvet, og hvilken slags socialt miljø udgør disse pladser? Vi må regne med en befolkning der samledes her ved tilbagevendende markeder og kultfester på givne tidspunkter af året. Tilstedeværelsen af en magtelite har efterladt spor af handel og håndværk. De centrale bebyggelser er et arkæologisk udtryk for det forhold som vel beskrives i de senere islandske sagaer: jernalderens samfund samlede sig omkring stormændene. Det var stormanden som ledede kulden og udøvede magten. Det var han som administrerede handelen med andre samfund, og han som førte folket i krig. Omkring stormanden samledes de fineste kunsthåndværkere og våbensmede. Hallen var hans residens, men også bygdens samlingspunkt hvor mange socialt vigtige forhandlinger førtes.¹⁷ Vi kan således sige at politiske, retslige, militære og religiøse funktioner var knyttet til sådanne centralpladser. Karakteristisk for disse er at de ikke kun består af én bebyggelse – tværtimod synes de at omfatte en række nærlig-

---

16. Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, 'Magtens geografi i Sydsandinavien – om kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmønster', Heid Gjøstein Resi, red., *Op.cit.*, s. 11-13.

17. Frands Herschend, *Livet i hallen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati*, Occasional Papers in Archaeology 14, Uppsala, 1997.

CENTRALPLADSINDIKATORER I GERMANSK JERNALDER

ARKÆOLOGISKE FUND

kontinentalt fremstillede guldgenstande
guldrakteater
guldgubber
sværdbeslag af guld
værkstedsfund (ædelmetal)
brudsølvdepoter
våben
mm.

ARKÆOLOGISKE ANLÆG

halbygning
større samtidig bebyggelse
større gravplads
anløbsplads

PLACERING I LANDSKABET

kommunikativ placering
gunstig ressourcemæssig placering
(gunstig = varieret el. stort ensidigt potentiale)
bebyggelsen med dens forskellige funktioner spredt over et større areal

STEDNAVNE

sakrale
organisatoriske

STRUKTUREL KONTINUITET (vikingetid/ældre middelalder)

runesten
sølvskatte
tidlig romansk kirke (stormandskirke)
kapel
hovedgård
kongelig ejendom
adelig ejendom

Figur 3. Karakteristiske centralpladsindikatorer for germanertid og for vikingetid/tidlig middelalder. Efter Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, 1995, fig. 7.

gende bebyggelser. Disse foreteelser har sat sig arkæologiske spor i form af en række karakteristika der spejler pladsernes betydning og levetid (fig. 3). Derfor kan vi udpege nogle af datidens religiøse og politiske centre uden at have skriftlige kilder, konger og stormænds ejendomme, kirker og klostre etc. Endnu mangler vi meget i en forståelse af de rige miljøers funktion, og hvorledes de indgår i det samlede bebyggelsesmønster. Men vores nuværende indtryk er at der er meget få af de formodet overregionalt betydningsfulde lokaliteter, flere gennemsnitligt rige miljøer og en bred basis af bebyggelser med spor blot efter produktion af dagligvarer.

De allerseneste års studier af jernalderens samfund synes at vise at der findes en forbindelse mellem centralpladskomplekserne i yngre jernalder og middelalderens hovedgårde og urbane bebyggelser, og at dette kan opfattes som en kontinuitet mellem de to perioders politiske landskaber.¹⁸ Dette understreges af at de fire grundfunktioner der karakteriserede 1200-tallets europæiske centre synes at være de samme som vi ser gælde for yngre jernalders centralpladskomplekser: administrative og juridiske (administrationsbygninger), militære (militært udstyr), ideologiske (tempel, katedral, universitet), økonomiske (marked, produktion).¹⁹

Ovenstående beskrivelse af strukturer og bebyggelsesmønstre i yngre jernalder har været vores udgangspunkt for en præliminær analyse af *Foranderlige Landskabers* undersøgelsesområde på Nordfyn. Området afgrænses i nord af Kattegat, i øst af Odense Fjord, Næsbyhoved Sø og større lavtliggende eng- og moseområder, i syd af store skovområder omkring Frøbjerg, der i øst strækker sig op mod Bolbro, og i vest op omkring Storåen og dens udløb vest for Bogense. Området danner således et velafgrænset rum – en bygd med et varieret landskab der kan opdeles i mindst 3 landskabstyper, såkaldte kulturlandskabsbygder, – en skovbygd, en agerbygd og en kystbygd (fig. 4). Skovbygden udgøres af et dødislandskab karakteriseret ved meget uroligt terræn med markante bakker og større og mindre lavninger. I historisk tid bestod bebyggelsen i området af få og små landsbyer og mange enkeltgårde. Ager-

---

18. Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, 'Magtens geografi i Sydsandinavien – om kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmønster', Heid Gjøsstein Resi, red., *Op.cit.*, s. 11-37, Lars Jørgensen, 'Stormandssæder og skattefund i 3.-12. århundrede', *Fortid og Nutid*, 1995/2, s. 83-110.

19. Dick Harrison, 'Centralorter i historisk forskning om tidlig medeltid', J. Callmer & E. Rosengren, red., *Op.cit.*, s. 25-30.

Figur 4. Bygdefordelingen på Nordfyn.

Signaturforklaring: grøn = skovbygd; lys brun = agerbygd; rød, prikket linie = kystbygdefgrænsning. Bygder efter Per Grau Møller & Erland Porsmose, Kulturhistorisk inddeling af landskabet, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1997. Kort: Claus Dam.

bygden karakteriseres derimod ved et jævnt kuperet morænelandskab uden skov og med mange landsbyer.²⁰ Vi må forestille os at overgangen mellem disse to bygdetyper ikke har været skarp, men derimod jævn med en overgangszone bestående af en mere lysåben skov, med store lysninger og en be-

---

20. Erland Porsmose, *De fynske landsbyers historie – i dyrkningsfællesskabets tid*, Odense University Studies in History and Social Sciences, Vol. 109, Odense Universitetsforlag 1987, s. 13-25.

byggelse med få enkeltgårde og mange mindre landsbyer – en såkaldt risbygd. Kystbygden omfatter en udligningskyst eksponeret mod Kattegat, mens kysterne ved Nærá Strand og Odense Fjord har været beskyttede med mange næs, øer og holme. I dag præges størstedelen af kystområdet af store inddæmmede arealer hvilket har betydet at tidligere sejlbare fjorde og sunde er udtørret og skjuler hvordan landskabet så ud for ikke så længe siden. I stedet for den nuværende næsten lige kystlinie uden mange oplagte muligheder for havne og anløbspladser skal vi forestille os en kyststrækning bestående af mange mindre øer hvor den egentlige kystlinie lå et par kilometer længere inde end den nuværende og var beskyttet af en række øer. Dette har betydet at man kunne sejle ‘indenskærs’ fra Odense Fjord til Nr. Nærá Strand og videre endnu til Bogenseområdet.²¹ Kystområdet har således dels givet meget gode muligheder for fiskeri dels haft flere naturhavne.

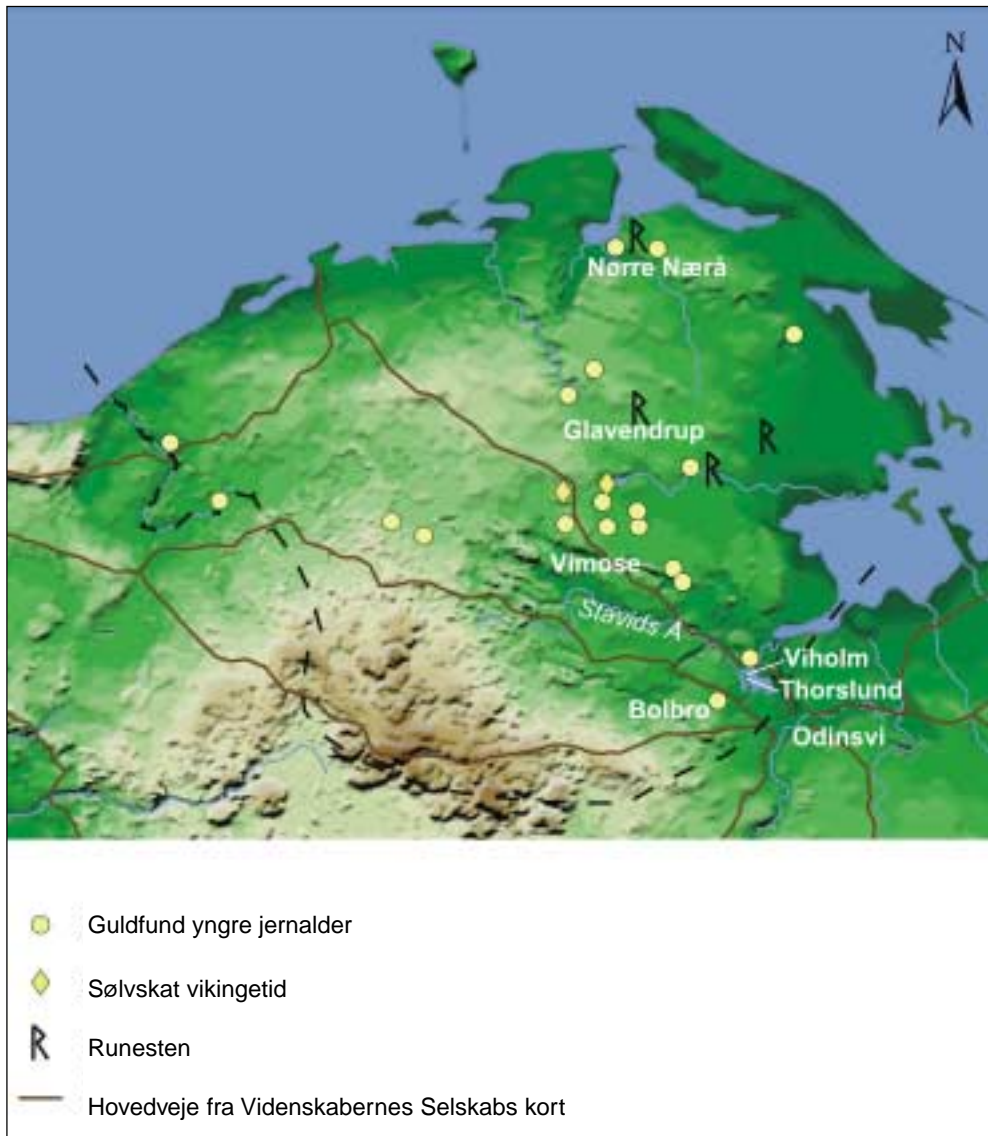
Den regionale forståelse af bebyggelsens differentiering sætter fokus på det rumlige perspektiv – på bebyggelserne i landskabet. Som naturlandskabet er den grundlæggende ramme for husholdsproduktionen og dertil hørende forskellige livsformer, er naturlandskabet også grundlæggende for datidens færdselsruter. Kommunikationen synes i yngre jernalder/vikingetid sammen med et varieret ressourcegrundlag at have haft større betydning for centralpladsernes placering i landskabet end meget rige økonomiske ressourcer. Overordnet set er samfærdslen naturligvis betinget af bebyggelsesmønstret og af forskellige befolkningsgruppers behov for tung eller let transport. Men i udmøntningen af dette i konkrete vejforløb og sejladsruter sætter naturlandskabet rammen.²² Det udrænede og uregulerede landskab lægger således mange hindringer i vejen for samfærdslen over land, og derfor følger vejforløbene vandskellene hvor dette er muligt. Vandløb vil oftest søges krydset hvor løbet er snævrere og den faste grund går tættest på. Det er dog også muligt at hjælpe færdslen med broer og vejanlæg. Kun store skove og udbredte vådområder, f.eks. slyngede å-forløb, har kunnet skabe egentlige grænser i landskabet.

---

21. H. V. Clausen, ‘Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse’, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1916, s. 1-226, her s. 52, Ole Crumlin-Pedersen, Erland Porsmose & Henrik Thrane, *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder*, Odense Universitetsforlag 1996, s. 122ff.

22. S. B. Böcher, ‘Træk af vejudviklingen i Danmark belyst gennem beliggenheden af vigtige vadesteder og broer’, *Geografisk Tidsskrift*, 65, 1966, s. 129-176, P. Bredsdorff, *Kortlægning og historiske studier. Et værktøj?* Skrifter udgivet af kulturhistorisk Afdeling. Nr. 3, København 1973.

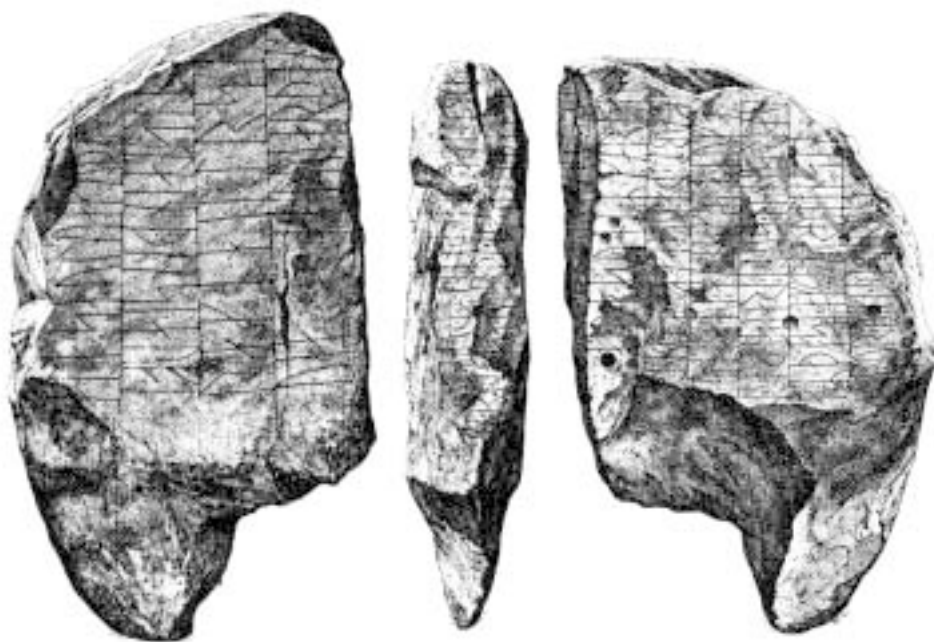

Figur 5. Centralpladsindikatorer på Nordfyn. Kort: Claus Dam.

Færdsel ad vandvejene kan være en hurtigere og nemmere løsning, men ikke alle danske farvande er nemme at besejle og ikke alle kyststrækninger nemme at anløbe. Betragter vi Nordfyn i dette perspektiv må de naturlige anløbspladser, vandskellene og åernes bedste passagesteder betragtes med særlig opmærksomhed (fig. 5). Tre områder springer i øjnene: bugten ved Nr. Næra,

agerbygden omkring Glavendrup i vandskellet mellem åerne med udløb i Kattegat og Odense Fjord samt grænseområdet mellem den nordfynske bygd og den østfynske ved Næsbyhoved Sø og Bolbro.

Nørre Nærrå/Glavendrup. Ved Nørre Nærrå har der eksisteret gode muligheder for en anløbsplads i bunden af Nærrå Strand hvortil man kunne komme sejlene fra tre retninger, dels direkte fra åbent farvand i nord, dels fra øst og vest ad 'indenskærsruten' der forbandt Odense Fjord med Bogenseområdet. Stednavnet Nærrå betyder *Njords høj* hvilket refererer til guden Njord, og det antyder at en kultplads har ligget her i jernalderen. Kirken, der er romansk, har en indmuret runesten med indskriften *Tordmund nyd højen*. I præstegårdsha-

Figur 6. Radering af Glavendrup-stenen (Ludv. F. A. Wimmer, *De danske Runemindesmærker, Haandudgave ved Lis Jacobsen, København og Kristiania, 1914, s. 104*). Denne runesten er rejst efter personen Alle, der hædres med følgende tekst: »Ragnhild satte denne sten efter Alle, Sølvernes 'gode', uia-skarens hæderværdige thegn. – Alles sønner gjorde dette dødeminde efter deres fader og hans kone efter sin mand; men Sote ristede disse runer efter sin drot. – Thor vie disse runer. – Til en 'ræte' vorde den, som skader denne sten eller drager den efter en anden« (Erik Moltke, *Runerne i Danmark og deres oprindelse, København, 1976, s. 182*).

ven er fundet en snoet guldarmring fra vikingetid. To km mod øst ved Rorslev er fundet grave og bopladsspor fra yngre romertid og herfra stammer også et fund af en spiralring af guld, en romersk mønt og skår fra romersk glas. De eksklusive fund samt det sakrale stednavn er indikationer på at her har ligget en plads med overordnet betydning i yngre jernalder. Man kan tænke sig at Nærå har fungeret som anløbsplads for en del af den nordfynske agerbygd på samme måde som Lundeberg har for Gudmebygden.²³ Som centralt punkt for bygden vil det her være oplagt at pege på området omkring Glavendrup hvor en af vore mest interessante runesten er rejst som del af en vikingetidig grav af form som en skibssætning (fig. 6). Fra området omkring Glavendrup kender vi til en anden runesten der var rejst over en brobygger ved navn *Aurka*; stenen er nu forsvundet. Endvidere er der nordvest for Glavendrup fundet flere stykker ringguld fra 3-500 årene. Det er nok en stormand med den verdslige magt fæstet i den religiøse der bærer titlerne ‘gode’ og ‘thegn’ i indskriften på Glavendrupstenen.²⁴ ‘Gode’-betegnelsen genfindes i islandske sagatekster i betydningen høvding, ‘thegn’ er betegnelsen på en leder med militære og retslige beføjelser.²⁵

Næsbyhoved sø/Bolbro. Det tredje område som markerer sig på kortet ligger omkring Stavids Å. Nord for åen på overgangen mellem ager- og skovbygd finder vi en række guldfund f.eks. flere brakteater, spiralringe og en guldmedaljong. Lidt vest for Allese ligger Vimose, en offermose med nedlægninger af hærudstyr fra romersk jernalder. Tæt forbi Vimosen løb i middelalderen – og formentlig tidligere endnu – det vigtigste vejforløb fra den nordfynske agerbygd til Odense. Den passerer åsystemet omkring Stavids Å og Ryds Å i Allese, Næsbyhoved-Broby, Korup, Villestofte og går vest om Næsbyhoved Sø.²⁶ Vejen må have nået Næsbyhoved Sø lige nord for Bolbro hvor

---

23. Per O. Thomsen, Benno Blæsild, Nis Hardt & Karsten Kjer Michaelsen, *Lundeberg – en handelsplads fra jernalderen*, Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum, Bind 32, 1993, Henrik Thrane, *Guld, guder og godtfolk – et magtcentrum fra jernalderen ved Gudme og Lundeberg*, Nationalmuseet 1993.

24. Erik Moltke, *Runes and Their Origin. Denmark and Elsewhere*, The National Museum of Denmark, 1985, s. 224-228.

25. Axel Christophersen, ‘Drengs, Thegns, Landmen and Kings. Some Aspects on the Forms of Social Relation in Viking Society during the Transition to Historic Times’, *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1981-82*, New Series Vol. 4, 1982, s. 115-134.

26. Vedel Simonsen, *Borgruinerne*, Første Hæfte: Næsbyhoved og Ørkil, København 1813, s. 36-38.

der er fundet en guldskat bestående af 10 brakteater og 37 stykker ringguld samt en halsring.

På et kort fra 1717 over Næsbyhoved Sø finder vi tre øer med navnene St. og Ll.Thorslund og Viholm.²⁷ Betragter vi selve søområdet, som i dag er drænet og afvandet, og hvor Odense havn er anlagt, er det vanskeligt at forestille sig hvordan topografien har været i yngre jernalder. Men en sammenligning mellem de ældste kort over området, stedets topografi og historiske kilder viser at når St. og Ll. Thorslund og Viholm fremstår som øer i 1717 må det skyldes at søen tidligere var blevet opdæmmed i forbindelse med anlæggelsen af en mølle ved udløbet til fjorden. Dette har sandsynligvis medført en hævnning af vandstanden på mindst et par meter. Uden opdæmning ville de tre øer blive til én eller måske endda udgøre et sammenhængende lille næs, og dette område har båret navnene Thorslund og Vi. Hvis disse kan betragtes som sakrale navne, som foreslået af Vedel Simonsen, vil de være indikatorer for en forhistorisk hellig lund og et vi.²⁸ Karakteristisk for tidens centralpladskomplekser med sakrale stednavne er nemlig at vi finder dem ved kommunikative knudepunkter, hvor vand- og landveje mødes, ved oplagte naturhavne og i grænseområder hvor forskellige bygder mødes. Området omkring Næsbyhoved Sø og Odense kan betragtes som en mødeplads mellem Vest- og Østfyn på samme måde som vi kender det fra Skåne hvor en række rige fund sammen med de sakrale stednavne Höör og Hörby markerer mødestedet mellem de to store bygder i Vest- og Østskåne.²⁹ I denne forbindelse er det interessant at den eventuelle kultplads ved Næsbyhoved Sø vil have sin modpart umiddelbart øst for søen, nemlig *Odinsvi* (Odense). Egnens karakter af grænseområde kan finde støtte i et lidt senere forhold, nemlig at 11 fynske herreder har adgang hertil. Herredsorganisationen sættes i forbindelse med ledingen (sømilitær forsvarsordning), og den markante fordeling antyder at en ledingshavn har hørt hjemme her, måske endda som foreslået i Næsbyhoved Sø.³⁰

---

27. Hans Henrik Jacobsen, *Næsbyhoved Sø og Slot*, Lokalhistorisk Forlag i Næsby, 1996, s. 10.

28. Vedel Simonsen, *Op.cit.*, s. 12.

29. Charlotte Fabech, 'Skåne – et kulturelt og geografisk grænseland i yngre jernalder og i nutiden', *Tor* 25, 1994, s. 201-245.

30. Tore Nyberg, 'Skibsdraget og Mikaelskirken. 1000-1040', Henrik Thrane, Tore Nyberg, Finn Grandt-Nielsen & Michael Venge, *Fra boplads til bispeby. Odense til 1559*, Odense bys historie, Odense 1982, s. 119-134.

Skal vi ud fra denne meget præliminære og ganske overfladiske gennemgang af Nordfyn komme med nogle overordnede betragtninger over yngre jernaldermenneskenes brug af rummet, mener vi at området meget groft kan beskrives på følgende måde. Den nordfynske bygd afgrænses mod omverdenen af skov og vand. I dens midte ligger agerbygden hvor de fleste historiske landsbyer findes, og hvor vi måske skulle forvente at finde de betydningsfulde jernalderbebyggelser. Imidlertid ser det ud til at mange af disse skal søges i overgangsområdet mellem skov- og agerbygden – et område hvor vi også finder mange herregårde i historisk tid. Men vigtigere endnu synes kommunikative knudepunkter som naturhavne, overgangsteder og mødepladser at være for fordelingen af de betydningsfulde miljøer. Vi har forsøgt at skitsere et helhedssyn på bygden hvor visse fænomener er relateret til dens centrale dele, andre til grænse- og overgangsområder. På denne måde perspektiverer helheden de enkelte dele.

Men lige så vigtigt det er at sætte de forskellige kilder i relation til landskabets rum, grænser, linier og punkter, lige så vigtigt er det at indse at sociale forhold spillede den afgørende rolle, når forskellige pladser konkurrerede om magt og indflydelse i et område. Noget andet er at vi her har at gøre med et længerevarende tidsrum som vi har behandlet under ét. Samfundet og dermed bygden må i tidsrummet have undergået ikke uvæsentlige forandringer. Ikke alle bebyggelser der indtog en overordnet funktion i 400-tallet har kunnet fastholde den frem i tid; nye pladser er vokset frem og har overtaget gamle pladsers funktion. Det eneste af de her behandlede komplekser der synes at have bevaret og udviklet sin betydning op i tid er Odense. Årsagen til dette skal sikkert søges i dens beskyttede placering i bunden af Odense Fjord samt ved landvejen over Fyn – en central beliggenhed ud fra behovet for overordnede kommunikationslinier i et samlet dansk rige.³¹

Vi har ikke taget alle interessante punkter i undersøgelsesområdet op; bl.a. viser indikationer i bygdens vestlige del at meget mangler. Stednavnet *Harritslev den hedenske præsts arvegods* og flere guldfund antyder at her også kan findes et centralpladskompleks. Ligesom vi endnu ikke er gået i dybden med de grundlæggende data, er de lokaltopografiske analyser heller ikke gennemført. Derfor skal vores skematiske fremstilling nuanceres og udbygges i de kommende år. Vi kan ikke understrege nok at dette er den første afsøgning af områdets muligheder.

---

31. Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, 1995 s. 29-30.

Kulturmiljøvurdering – en diskussion

I den arkæologiske landskabsanalyse ligger som vist et potentiale for at pege på særligt værdifulde og/eller særligt sårbare kulturmiljøer. Ønsker vi at vurdere den landskabsmæssige helhed i et arkæologisk perspektiv fremfor at fokusere på de enkelte kulturminder, kan der peges på følgende meget positive elementer:

- høj grad af sammenhæng mellem kulturminder
- høj grad af relation mellem kulturminder og landskabsformationer
- høj grad af indsigt i områdets struktur (delvist betinget af pkt. 1 og 2 samt af kulturel baggrund og viden om et område)

Essensen af ovenstående er at fortælle værdien er høj fordi der er tale om større helheder – miljøer. Her kan udredes en sammenhængende historie hvor mange elementer kan bidrage til fortællingen. Men netop samspillet mellem kulturminder og landskab gør dette miljø særligt sårbart over for fysiske indgreb i området. Områder med værdifulde, men mere enkeltstående elementer, kan på samme måde ses som mindre sårbare for indgreb. Dette betyder ikke at de ikke kan være højst værdifulde nationale kulturminder; de er dog i sagens natur punktuelle og kan håndteres med traditionelle tiltag for pleje eller fredning.

Set over tid og med de mange forskellige vinkler fortællinger i landskabet kan have, må det være klart at kulturmiljøer findes overalt. Uden måske at påkalde sig den største interesse vil der altid være komponenter af en vis værdi tilstede i det der kan kaldes hverdagslandskabet.³² I dette må vi formode at befolkningen i et givet område vægter de lokale kulturmiljøer meget højt, og at det kan blive et politisk meget vanskeligt spørgsmål at værdisætte minderne i ét område højere end i et andet. Vi kommer ikke uden om at de ovennævnte punkter efter hvilke man kan regne positiv kulturmiljøværdi er og bliver en udefra kommende vurdering baseret på en 'objektiv' faglig historisk indsigt, der kan gå hen og stå i modsætning til en lokal 'subjektiv' viden. Historie er for de fleste en eller et par generationers mennesker med navne, mange med udseende og med anekdoter knyttet til sig,³³ og denne historie er til en vis grad

---

32. *Från Bjäre till Österlen. Skånska natur- och kulturmiljöer*, Udgivet av Länsstyrelsen i Kristianstads Län, 1996, s. 115ff.

33. Stig Welinder, *Miljö, kultur och kulturmiljö*, Stockholm 1993, s. 121.

lokal fælleseje. Den objektive historie er derimod som oftest kun kendt i meget snævre kredse. Det er en stor udfordring at bygge bro mellem disse former for kundskab til gavn for den levende historie i landskabet. Formidlingen af de faglige, objektive kundskaber til brugerne af et landskab må have høj prioritet. Den kan bidrage til at styrke bevidstheden om æstetiske værdier og historiske sammenhænge og være med til at fremme en lokal identitet. Dette er på sin side meget væsentligt hvis den fremtidige udnyttelse af et givent landskab skal bevare og måske endda levendegøre kulturarven.

Formidling af viden og forvaltning af landskabet er blevet en samfundsopgave. Det kan ikke overlades til ejendoms- og jordbesiddere på trods af den generelt store historiske interesse. Det skyldes at vi lever i en tid som adskiller sig fra tidligere tider på to væsentlige punkter: at ejendomsstrukturen på landet forandres hurtigt og markant med deraf følgende brud i viden om og tilknytning til lokalområdet samt at slægtens betydning aftager og dermed dens funktion som bærer af traditioner og viden. Det landskab vi ser i dag, med alle minder og spor: dysser, gravhøje, voldsteder etc., kan kun inden for de senere år siges at være et resultat af bevaringsbestemmelser; bevaringen før 1937 må generelt siges at være et resultat af at kulturminderne har haft en betydning for lokalsamfundet. De er bevaret, fordi de indgik i et associationsfyldt landskab. Vi kan se det gennem højgruppens lange brugstid – fra stenalder til vikingetid – hvor tilknytningen til jorden og forfædrene udtrykkes ved at man lagde sine begravelser i relation til tidligere grave. Kristendommens brud med denne sædvane førte da heller ikke til alle gravhøjenes sløjfning eller til grundlæggende ændring af højenes signalværdi; derimod forblev de beskyttet mod ødelæggelse via sagn om at de var bolig for underjordiske folk. Vi kan betragte disse bevarede spor som bevarede fortællinger i landskabet.

Et andet eksempel på tidligere tiders associationslandskaber er stednavnene – gennem alle tider har mennesker givet navne til det fysiske landskab samtidigt med at de har anvendt allerede givne navne – det gælder huse, gårde, marker, skove, enge, landsbyer, byer, industrianlæg, havne, veje, broer, hegn, høje, dysser, naturformationer og meget andet. Mange navne er forsvundet, fordi de ingen funktion havde i et givent tidsrum, nye er kommet til ligesom nogle navne er blevet erstattet af andre. Men navne er et godt eksempel på hvorledes fænomener kan bevares gennem flere tusinde år, når de indgår i et associationsfyldt landskab. De viser også at forandringer af økonomi og politiske forhold med deraf følgende forandringer i bebyggelses- og driftsstrukturer ikke fjerner alle spor af tidligere tiders brug af landskabet – navne som Snekkevig (vigen, hvor snekkeskibene lægger til), Odinsvi (Odins helligdom),

Skibet (skoven, hvortil man kan sejle i skib), Harridslev (den hedenske præsts arvegods), Tissø (den til guden (Tyr) viede sø), Vorbjerg (bakken med vagtposten) er ikke tomme, men giver direkte fingerpeg om strukturerne i tidligere samfunds landskaber.

Ovenstående eksempler viser også at kulturminderne kan skifte funktion men være meningsbærere i landskabet på trods af dette. En tømning af det oprindelige funktionsindhold betyder altså ikke nødvendigvis at mindet mister betydning. Kulturminder bliver ofte tillagt nye meninger og funktioner, når kulturen omkring dem forandres. Som landskabelement kan de stadig være med til at skabe karakter og indhold hvilket bidrager til at placere dem i en større landskabelig helhed.

Historien står jo ikke stille, og funktionsændringer er noget grundlæggende og naturligt. I forbindelse med udpegning og forvaltning af kulturmiljøer er det således vigtigt ikke kunstigt at fastlåse situationen én gang for alle. Det kan ellers være fristende, ligesom det er fristende at øge værdivurderingen til fordel for ældre elementer frem for yngre. Autenticitet, brugt i betydningen af at noget er uændret siden det fremkom, er således kun til en vis grad en positiv egenskab for et kulturmiljø. Man må spørge til årsagen for såvel stilstand som forandring. I landskabssammenhæng kan man sige at visse forandringer sker hurtigt medens andre foregår over lang tid. De kan være cykliske og vende tilbage med stor regelbundethed som f.eks. årstiderne, eller de kan bevæge sig i en bestemt retning som et træs aldring. Forandring er således et helt grundlæggende træk, faktisk på en måde så man kan sige at det eneste som er autentisk i landskabet er foranderligheden. Når denne tanke får lov at fæstne sig vil man indse at landskabet vinder nye dimensioner for oplevelse. At færdes i et landskab bliver dermed det nærmeste man kan komme den umulige drøm om at rejse i tiden.³⁴

---

34. U. Emanuelsson, C. Bergendorff, B. Carlsson, N. Lewan & O. Nordell, *Det skånska kulturlandskapet*, Lund, 1985.

Litteratur

Med hensyn til de i artiklen omtalte stednavne er deres betydning hentet fra Bent Jørgensen, *Stednavne ordbog*, København. 2. udgave (1981-83) 1994.

- Bredsdorff, P., *Kortlægning og historiske studier. Et værktøj?* Skrifter udgæet af kulturhistorisk Afdeling. Nr. 3, København, 1973.
- Brendalsmo, Jan, 'Kultur som konsumvare. Er begrepet kulturlandskap et egnet begrep i kulturhistorisk forskning, formidling og forvaltning av kulturminner?', Jan Brendalsmo, Michael Jones, Kenneth Olwig & Mats Widgren, *Landskapet som historie*, NIKU Temahefter 4, Oslo, 1997, s. 32-43.
- Brink, Stefan, 'Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Pre-study of the Central Place', *Tor* 28, 1996, 235-281.
- Brink, Stefan, 'Political and Social Structures in Early Scandinavia 2. Aspects of Space and Territoriality – The Settlement District', *Tor* 29, 1997, 389-437.
- Böcher, S. B., 'Træk af vejudviklingen i Danmark belyst gennem beliggenheden af vigtige vadesteder og broer', *Geografisk Tidsskrift*, 65, 1966, s. 129-176.
- Christoffersen, Axel, 'Drengs, Thegns, Landmen and Kings. Some Aspects on the Forms of Social Relation in Viking Society during the Transition to Historic Times', *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1981-82*, New Series Vol. 4, 1982, s. 115-134.
- Clausen, H. V., 'Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse', *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1916, s. 1-226.
- Crumlin-Pedersen, Ole, Erland Porsmose & Henrik Thrane, *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder*, Odense Universitetsforlag 1996.
- Emanuelsson, U., C. Bergendorff, B. Carlsson, N. Lewan & O. Nordell, *Det skånska kulturlandskapet*, Lund, 1985.
- Etting, Vivian, 'Landskabsbilleder: 1200-tallet, 1600-tallet, 1800-tallet og i dag' (tegninger ved Beth Beyerholm & Poul Juul), Vivian Etting, red., *På opdagelse i Kulturlandskabet*. Udgivet i samarbejde med Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. København, 1995, s. 59-67.
- Etting, Vivian & Per Grau Møller, red., *De kulturhistoriske interesser i landskabet. Kulturhistorien i planlægningen*, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1997.
- Fabech, Charlotte, 'Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. Offerfund som kilde til jernalderens samfundsforhold', Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, red., *Samfundsorganisation og Regional Variation*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter bd. XXVII, 1991, s. 283-303.
- Fabech, Charlotte, 'Skåne – et kulturelt og geografisk grænseland i yngre jernalder og i nutiden', *Tor* 25, 1994, s. 201-245.
- Fabech, Charlotte, 'Reading Society from the Cultural Landscape. South Scandinavia between Sacral and Political Power', P. O. Nielsen et al., red., *The Archaeology of Gudme and Lundeborg*, Arkæologiske Studier vol. X, 1994, s. 169-183.
- Fabech, Charlotte, 'Slöinge i perspektiv', J. Callmer & E. Rosengren, red., »... gick Grendel att söka det höga huset...« *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*, Halmstad 1997 (= Hallands Läns museers Skriftserie 9/GOTARC C: Arkeologiska Skrifter 17), s. 145-160.

- Fabech, Charlotte, 'Kult og samfund i yngre jernalder – Ravlunda som eksempel', L. Larsson & B. Hårdh, red., *Centrala platser – Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under järnaldern*, Lund 1998 (= Acta Archaeologica Lundensia, Ser. altera in 8°), s. 147-163.
- Fabech, Charlotte, 'Fra offer til boplads – nyt perspektiv på gamle fund', Arnfrid Opedal, red., *Blekka til Bjørn. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-års dagen*, Stavanger Museum 1999, s. 239-248.
- Fabech, Charlotte, 'Organising the Landscape. A matter of Production, Power, and Religion', T. Dickinson & D. Griffiths, red., *Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History 10*, Oxford University Committee for Archaeology, Oxford, 1999, s. 37-47.
- Fabech, Charlotte, 'Centrality in Sites and Landscapes', Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, red., *Settlement and Landscape*, Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998, Jutland Archaeological Society, 1999, s. 455-473.
- Fabech, Charlotte & Jytte Ringtved, 'Vikingetidens Vestlimfjord – en fjern afkrog eller et vigtigt farled?', Jørgen Lund & Jytte Ringtved, red., *Kort- og råstofstudier omkring Limfjorden*, Limfjordsprojektet. Rapport nr. 6, 1993, s. 63-83.
- Fabech, Charlotte & Jytte Ringtved, 'Magtens geografi i Sydskandinavien – om kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmønster', Heid Gjøstein Resi, red., *Produksjon og samfunn. Om erverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. årtusen e.Kr.*, (2. nordiske jernaldersymposium Granavolden Gjæstgiveri 7.-10. mai 1992), Universitetets Oldsaksamling, *Varia* 30, Oslo, 1995, s. 11-37.
- Fabech, Charlotte, Steen Hvass, Ulf Näsman & Jytte Ringtved, "Settlement and Landscape' – a presentation of a research programme and a conference', Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, red., *Settlement and Landscape*. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998. Jutland Archaeological Society, 1999, s. 13-28.
- Från Bjäre till Österlen. Skånska natur- och kulturmiljöer*, Udgivet av Länsstyrelsen i Kristianstads Län, 1996.
- Gansum, Terje, Gro B. Jerpåsen & Christian Keller, *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder*, AmS-Varia 28, Arkeologisk museum i Stavanger, 1997.
- Harrison, Dick, 'Centralorter i historisk forskning om tidig medeltid', J. Callmer & E. Rosengren, red., »... gick Grendel att söka det höga huset...« *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*, Halmstad, 1997 (= Hallands Läns museers Skriftserie 9/GOTARC C: Arkeologiska Skrifter 17), s. 25-30.
- Herschend, Frands, *Livet i hallen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati*, Occasional Papers in Archaeology 14, Uppsala, 1997.
- Hvass, Lone, *Jernalderen 1. Landsbyen og samfundet*, Danmarkshistorien, Forlaget Sesam, København, 1980.
- Hvass, Steen, 'Oldtidens bebyggelse og kulturlandskabet i dag', Vivian Etting, red., *På opdagelse i Kulturlandskabet*. Udgivet i samarbejde med Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, København, 1995, s. 13-31.
- Jacobsen, Hans Henrik, *Næsbyhoved Sø og Slot*, Lokalhistorisk Forlag i Næsby, 1996.
- Jensen, Jørgen, *Oldtidens samfund. Tiden indtil år 800. Dansk social historie 1*, København, 1979.
- Jerpåsen, Gro B., 'Arkeologiske landskapsrom i Borre', J. I. Hansen & K. Bjerva, red., *Fra hammer til kors. 1000 år med kristendom. Brytningstid i Viken*, Borre Historielag, Schibsted, 1994, s. 86-94.

- Jørgensen, Lars, 'Stormandssæder og skattefund i 3.-12. århundrede', *Fortid og Nutid*, 1995/2, s. 83-110.
- Keller, Christian, 'Noen tanker om Borrehaugenes beliggenhet', J. I. Hansen & K. Bjerva, red., *Fra hammer til kors. 1000 år med kristendom. Brytningstid i Viken*, Borre Historielag, Schibsted, 1994, s. 95-102.
- Lynch, Kevin, *The image of the city*, MIT Press, Udgivet første gang 1960.
- Miljø- og Energiministeriet, *Redegørelse om kulturmiljøet*, fremlagt for Folketinget 17. januar 1996.
- Moltke, Erik, *Runerne i Danmark og deres oprindelse*, København, 1976.
- Moltke, Erik, *Runes and Their Origin. Denmark and Elsewhere*, The National Museum of Denmark, 1985.
- Møller, Per Grau & Erland Porsmose, *Kulturhistorisk inddeling af landskabet*, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, 1997.
- Nyberg, Tore, 'Skibsdraget og Mikaelkirken. 1000-1040', Henrik Thrane, Tore Nyberg, Finn Grandt-Nielsen & Michael Venge, *Fra boplads til bispeby. Odense til 1559*, Odense bys historie, Odense, 1982, s. 119-134.
- Näsman, Ulf, 'Landskabsudvikling i 6000 år', *Det Agrare Landskab i Danmark. Foredrag fra seminar 1, 1. og 2. oktober 1997*, Middelfart Kursus Center, Udgivet af Forskningsrådene, 1997, s. 52-61.
- Porsmose, Erland, *De fynske landsbyers historie – i dyrkningsfællesskabets tid*, Odense University Studies in History and Social Sciences, Vol. 109, Odense Universitetsforlag 1987.
- Porsmose, Erland, 'Landbebyggelsen', Steen Hvass & Birger Storgaard, red., *Da klinger i Muld. . . 25 års arkæologi i Danmark*, Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab/Jysk Arkæologisk Selskab, 1993, s. 264-267.
- Riddersporre, Mats, 'Lantmåterihandlingar, runstenar och huvudgårdar. Några kommentarer och spekulationer i ett lokalt geografiskt perspektiv', H. Andersson & M. Anglert, red., *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid*, Lund Studies in Medieval Archaeology 5, Stockholm, 1989, s. 135-144.
- Riddersporre, Mats, 'Retrospective analysis of 18th century landscape – An interdisciplinary approach with archaeological perspectives', L. Larsson et al. (red.), *The Archaeology of the Cultural Landscape*, Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4. N 19, 1992, s. 483-498.
- Ringtved, Jytte, 'Fremmede genstande på Sejlflodgravpladsen, Nordjylland. Importens lokale kontekst', Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, red., *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII, 1991, s. 47-73.
- Ringtved, Jytte, 'Landbo og fjordbo – regionale betragtninger om Limfjordsområdet', Jørgen Lund & Jytte Ringtved, red., *Variation og enhed omkring Limfjorden gennem tiden, set i et human- og naturvidenskabeligt perspektiv. Limfjordsprojektet*, Rapport nr. 8, 1998, s. 39-83.
- Ringtved, Jytte, 'The Geography of Power: South Scandinavia before the Danish Kingdom', Tania Dickinson & David Griffiths, red., *Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History 10*, Oxford University Committee for Archaeology, Oxford, 1999, s. 49-63.
- Ringtved, Jytte, 'Settlement Organisation in a Time of War and Conflict', Charlotte Fabech & Jytte Ringtved, red., *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Jutland Archaeological Society, 1999, s. 361-381.

- Thomsen, Per O., Benno Blæsild, Nis Hardt & Karsten Kjer Michaelsen, *Lundeborg – en handelsplads fra jernalderen*, Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum, Bind 32, 1993.
- Thrane, Henrik, *Guld, guder og godtfolk – et magtcentrum fra jernalderen ved Gudme og Lundeborg*, Nationalmuseet 1993.
- Simonsen, Vedel, *Borgruinerne*, Første Hæfte: Næsbyhoved og Ørkil, København, 1813.
- Welinder, Stig, *Miljö, kultur och kulturmiljö*, Stockholm, 1993.
- Widgren, Mats, 'Landskap eller objekt: Kring kulturminnesvårdens problem at hantera landskapets historia', Jan Brendalsmo, Michael Jones, Kenneth Olwig & Mats Widgren, *Landskapet som historie*, NIKU Temahefter 4, Oslo, 1997, s. 5-16.
- Wimmer, Ludv. F. A., *De danske Runemindesmærker*, Haandudgave ved Lis Jacobsen, København og Kristiania, 1914.

Summary

Hidden, forgotten but not yet disappeared. Prehistory in the landscape.

In an interdisciplinary programme such as Changing Landscapes it is important to clarify if the applied concepts convey the same meaning to different research disciplines. Explaining the concepts is also important in order to make the result useable to others. The cultural landscape and cultural environment are two fundamental concepts to the programme.

Archaeological landscape research is taking shape these years and a basic method for such studies is presented here. It is on this basis that the area on Northern Fyn is examined. The example demonstrates that such archaeological landscape analysis has the potential to point to particularly valuable and/or particularly vulnerable cultural environments and that the spatial insight increases the historical understanding of the significance of both the wholeness and singular elements.

The possibilities for an evaluation of the cultural environment finish the discussion. Cultural environments are everywhere, some can be termed everyday landscapes and others bear the status of national treasures. There are obvious problems in rating them. Neither is it possible to equate authenticity and high cultural environment value. Time does, after all, not stand still and changes to the landscape are both basic and natural. When selecting and managing cultural environments it is thus important not to freeze the situation at one particular point. Change is a fundamental feature in such a way even that one could say that change is the only authentic feature of the landscape.